

SCHIRM ANITA

A PARLAMENTI BESZÉDEK
A DISKURZUSELEMZÉS SZEMSZÖGÉBŐL
– ESETTANULMÁNY A *VAJON* DISKURZUSJELÖLŐRŐL

1. Bevezetés

A parlamenti beszédeket a diskurzuselemzés elméleti keretét felhasználva már eddig is sokféle szempontból vizsgálták (lásd Szabó 2003). A politikai kommunikáció kedvelt témakörei közé tartozott például az érvelés, illetve a meggyőzés és a manipuláció kérdése. Tanulmányomban azt mutatom be, hogy a diskurzusjelölők vizsgálata milyen további információkkal szolgálhat az országgyűlési beszédek kommunikációs stratégiáiról.

A diskurzusjelölők rövid jellemzése (2. fejezet) és a parlamenti beszédek műfaji jellegzetességeinek az ismertetése (3. fejezet) után a *vajon* diskurzusjelölő elemzésével azt bizonyítom be, hogy az országgyűlési beszédek esetén a semleges stílus csak egy nem teljesülő elvárás, ugyanis a beszédek a tényközlésen túl az érzelmekre kívánnak hatni, s manipulatív céljuk van, s ezt a célt a felszólalók a diskurzusjelölők használatával erősítik (4. fejezet).

A parlamenti beszédek diskurzusjelölőinek a feltérképezéséhez korpuszelemzést végeztem. Ennek során az Országgyűlési Napló 2006 óta elhangzott felszólalásait elemeztem. Az idézett példánál a forrás megjelölésén túl a beszélőket a nevük kezdőbetűivel jelölöm, s megadom azt is, hogy a hozzászólás mikor hangzott el, így ellenőrizhetők az adatok, és a felszólalások tágabb kontextusa is visszakereshető.

2. A diskurzusjelölők

A *diskurzusjelölő* terminus olyan funkcionális kategóriát jelöl, amely a diskurzus szervezésében részt vevő elemeket fogja össze. A terminus meghatározásaival és a kategória elnevezéseivel, problémáival, illetve elméleti kérdéseivel dolgozatomban nem kívánok részletesen foglalkozni (ehhez lásd pl. Dér 2009-et), ehelyett a diskurzusjelölőknek azokat az általánosan elfogadott jellemzőit ismertetem, amelyekre az elemzésemet építem.

A diskurzusjelölők a diskurzus szervezésében részt vevő olyan nyelvi elemek, amelyek diskurzusszegmenseket kötnek össze, és pragmatikai viszonyokat kódolnak. Bruce Fraser (1999: 938) egy két helyi értékű viszony jelölőjének tekinti őket, amelyek a két argumentum (S1, S2) közti viszonyt teszik explicitté. Például: *Lekéstük a csatlakozást (=S1). De (=DJ) nem bánkódtunk miatta (=S2).*

A diskurzusjelölő partikulák Jucker (1993) szerint nincsenek hatással a megnyilatkozás igazságfeltételeire, nem befolyásolják a propozicionális tartalmat, azonban emocionális és expresszív funkciójuk van. Szófajtanilag heterogén csoportról van szó, ugyanis a diskurzusjelölők eltérő szóosztályokból (például határozószókból, módosítószókból, kötőszókból, partikulákból, indulatszókból stb.) jönnek létre. Ráadásul ugyanarról a nyelvi elemről sem állíthatjuk, hogy mindig diskurzusjelölő egy nyelvben, hanem azt mondhatjuk csupán, hogy ez az elem képes diskurzusjelölőként funkcionálni bizonyos

feltételek mellett (Foolen 1996). Vagyis a diskurzusjelölők nem szófaji és nem is formális, hanem funkcionális kategóriát alkotnak (vö. Schirm 2009a). A diskurzusjelölői és a nem diskurzusjelölői használat különbségét az alábbi, parlamenti felszólalásokból származó példákkal szemléltetem:

- (1a) *Nagyon jó államtitkár volt, és nagyon jól csinálja a dolgát a Szépművészeti élén. Nézze meg a mostani reneszánsz kiállítást! Ő is azok között van, akiket kineveztem, **pontosabban** ebben az évben megerősítettem a posztjukon.* (Országgyűlési Napló, H. I., 2009. 11. 30.)
- (1b) *Szeretném elmondani, és elsősorban azért szeretném elmondani ezt a példát, hogy a tévénézők, rádióhallgatók is **pontosabban** értsék, hogy mi az egyenlege egy magyar család számára ezeknek az adómódosításoknak.* (Országgyűlési Napló, K. J., 2009. 06. 09.)

A *pontosabban* az első példában nem a fogalmi, hanem a procedurális jelentésében szerepel, s két megnyilatkozást köt össze, míg a második példában konceptuális jelentésű, s a *jobban* szóval egyenértékű. Az 1a példabeli *pontosabban* diskurzusjelölő: használatával a beszélő tartalmi önjavítást végez, vagyis újrafogalmazza a jelölő előtt elhangzottakat. Ugyanez az elem az 1b példában azonban már nem diskurzusjelölő, s ahogyan a szinonimája is mutatja, határozói funkcióban áll.

A diskurzusjelölők alapvetően az élőszó jellegzetességei, de különböző funkciókban az írott nyelvben és az írott beszéltnyelviség szövegtípusaiban is megjelennek. Mivel diskurzus-szegmenseket kötnek össze, így nagymértékben hozzájárulnak a szöveg koherenciájának a fenntartásához. Ez a két tulajdonságuk (az élőbeszédjelleg és a kohéziós szerep) már előrevetíti, hogy az országgyűlési beszédekben is elő fognak fordulni, az azonban már kérdéses, hogy ebben a hivatalos és intézményesített szövegtípusban melyek a leggyakrabban előforduló diskurzusjelölők és mire használatosak, valamint, hogy hogyan és miért jelenít(het)ik meg a beszélő szubjektív attitűdjét. Az alábbiakban a parlamenti beszédekben való megjelenésüknek egy lehetséges magyarázata következik.

3. A parlamenti beszédek műfaji jellegzetességei

Az országgyűlési beszéd intézményes keretek közt, meghatározott helyszínen zajló kommunikációs forma, amelynek szabályait a Magyar Köztársaság Országgyűlésének a Házsabálya (<http://www.parlament.hu/hazszabaly/hszfo.htm>) tartalmazza. Az ülések előre meghatározott forgatókönyv szerint zajlanak. Az irányítás legfontosabb személye az elnök: ő határozza meg a felszólalók sorrendjét, ő ad engedélyt az ismételt felszólalásra, ő figyelmezteti a tárgytól eltérő felszólalót, s szólítja föl a téma tartására, valamint neki van joga a szó megvonására is. Az erős szabályozottság abban is megnyilvánul, hogy a felszólalások időtartama kötött, a szerepek és a fordulókiosztás, valamint a szóátadások rendje is előre meghatározott. S bár a felszólalások a típusokat tekintve nagyon változatosak – például: azonnali kérdés, határozati javaslat, interpelláció, jelentés, kérdés, kérelem, politikai nyilatkozattervezet, politikai vita, törvényjavaslat –, abban megegyeznek, hogy többnyire a hivatalos stílus és az érvelő, valamint a vitatkozó jelleg dominál bennük. A Házsabály azt is kimondja, hogy a felszólaló nem használhatja az Országgyűlés tekintélyét vagy valamelyik országgyűlési képviselőt sértő kifejezést, s a gyakorlatban a szabályt megszegőket csengő utasítja rendre. Vagyis a nyílt verbális ag-

resszió tiltott a parlamenti beszédekben. Azonban burkolt formában mégis megjelenik, s ebben a diskurzusjelölőknek is fontos szerepe van (vö. Schirm 2009c).

Az országgyűlési munkával kapcsolatban a semleges stílus csak egy nem teljesülő elvárás, a valóságban ugyanis a politikai beszédekben a beszédpartner folyamatos megsértésével (Zimányi 2008: 115) és a nyilvánosság befolyásolásával (i. m. 116) kell számolnunk. A parlamenti beszédekben a kooperatív stratégiák helyett a kompetitív stratégiák dominálnak. Így a diskurzusjelölők egy része is a verbális agresszió erősítésének, illetve mérséklésének a szolgálatában áll.

A korpusz vizsgálata során bebizonyosodott az az előzetes feltételezésem, hogy nem mindenfajta diskurzusjelölő jelenik meg a parlamenti beszédekben. Például az *ühüm, ja, izé, na* elemek a beszédhelyzet intézményességéből adódóan egyáltalán nem, vagy csak nagyon ritkán voltak adathozhatóak, s az előfordulásuk sem a felszólalásokra volt jellemző, hanem az ellentétes pártok soraiból jövő bekiabálásokra. Más diskurzusjelölők viszont gyakran jelentek meg a beszédekben. A keresési eredmények szerint a leggyakoribbak közé sorolható például a *hát*, a *vajon*, az *ugye* és a *persze* elem. Mivel egy korábbi tanulmányomban (Schirm 2009c) a parlamenti beszédekben leggyakrabban megjelenő diskurzusjelölők közül a *hát*, az *ugye* és a *persze* elemeknek a diskurzus szervezésében betöltött szerepét már bemutattam, így most a *vajon* diskurzusjelölő jellegzetességeit ismertetem.

4. A *vajon* az országgyűlési felszólalásokban

Nyelvtörténeti adatok is alátámasztják azt a feltevést, hogy a *vajon* már a létrejöttékor diskurzusjelölő volt (Schirm 2009b), s az egész nyelvtörténet folyamán megőrződött a kérdőszónak az a tulajdonsága, hogy tényleges információ szerzésére szolgáló mondatokban nem használták és nem is használják. Vagyis, ha például tudni szeretném, hogy pontosan hány óraker kezdődik az írásbeli vizsga, nem tehetem fel a *Vajon mikor kezdődik az írásbeli vizsga?* kérdést (vö. Gyuris 2008). A *vajon*, bár kizárólag kérdő mondatokban fordul elő, mégsem a mondat kérdő voltát jelöli, hiszen a *vajon* szócska nélkül is kérdő marad a mondat (pl.: *Vajon mikor fogod már megérteni?* → *Mikor fogod már megérteni?*).

A parlamenti felszólalásokban a *vajon* kérdőszónak kétféle használati köre figyelhető meg. Egyrészt olyan kérdésekben jelenik meg, amelyekre tényleges választ várnak a kérdezők. Ilyen például a 2a és 2b pont alatt látható két kontextus is, ahol a beszélők azt jelzik, hogy kíváncsiak a válaszra:

- (2a) *Ezért kérek államtitkár úrtól, mit várhatunk a jelenlegi kárenyhítési rendszertől, vajon megfelelő védelmet tud-e nyújtani a következő évek elemi csapásaival szemben.* (Országgyűlési Napló, D. L., 2008. 11. 17.)
- (2b) *„Foglalkoztatás, az európai ember értékteremtő munkája, ez ma Európában a gazdaságnak és a jólétnek a forrása.” Nos, Magyarország vajon hol van, Európában avagy Európán kívül? Mi az ön véleménye erről?* (Országgyűlési Napló, B. I., 2008. 05. 19.)

A kérdések tágabb szöveggörnyezete megmutatja, hogy ezekben a példákban valóban választ szeretnének kapni a feltett *vajon*-os kérdésekre a képviselők, ugyanis a kérdés feltevése után a társalgásban rögtön szóátadás is következik. Ilyenkor a *vajon* többnyire rövid kérdésben áll, s a kérdés valakinek címezve is van (*államtitkár úr, ön*).

A *vajon* azonban nem csupán ilyen kérdéskörnyezetben jelent meg a parlamenti beszédekben, hanem többnyire retorikai kérdésekben szerepelt. Ilyenkor a kérdezők egyáltalán nem vártak választ a feltett kérdésre, csupán hatáskeltő eszközként használták azt, többnyire hosszú monológokban. Ezt a használati módot szemléltetik az alábbi példák:

- (3a) *Megemlíteném azokat a családokat, amelyek abszolút lehetetlen helyzetben vannak, viszont a romatársadalomnak ehhez a részéhez igen komoly elszántságra, pénzre és akaratra van szükség. Vajon képes-e valaki arra, hogy felvállalja ezt a problémát? Vajon van-e valaki, aki ezt a gondot a nyakába veszi? Mert azt látom, hosszú évek óta azt tapasztalom, hogy senki. Mindenki csak tologatja az ügyet, mindenki ír egy szép programot, aztán a program elévül, és utána nem lesz belőle semmi. (Országgyűlési Napló, R. I., 2007. 05. 29.)*
- (3b) *Igen, ezek tények. De vajon kihasználtuk-e mindazokat a lehetőségeket nemzeti támogatások szempontjából, amelyeket az Európai Unió enged? Én hallgattam egy közgazdász előadását ebben a témában, aki azt fejtegette, hogy azért nem használjuk ki, mert nincs rá pénzünk. (Országgyűlési Napló, M. L., 2009. 10. 13.)*

Ezekben a példákban a *vajon*-os kérdések nem is kérdésként, hanem ellentétes értelmű állításokként funkcionálnak. A retoricitást pedig tovább fokozhatja a *vajon* ismételt használata (lásd 3a). A kérdések utáni szövegfűzés is alátámasztja a *vajon* diskurzusjelölői szerepét. Például a 3b példában a kérdező azt akarta sugallni, hogy 'nem használtuk ki a lehetőségeket', s a következő mondat indoklását is ebből vezeti le: „*azért nem használjuk ki, mert...*”.

Az állításnak kérdés formájában történő megfogalmazása tekinthető egyfajta udvariassági stratégiának is, hiszen kevésbé arcromboló valamely sértő, negatív dolgot kérdés formájában rejtetten megfogalmazni, mint ugyanazt nyíltan állítani. Ám a kérdésben használt *vajon* mégis jelöli a beszélő attitűdjét és ellentétes álláspontját, vagyis valójában arcromboló elem, de még mindig udvariasabb, mint egyéb, ellentételezést kifejező elemek.

A hétköznapi beszélgetések résztvevői általában törekednek arra, hogy jó színben tünessék fel magukat, illetve a beszélgetőpartnerüket is. Vagyis a céljuk saját arculatuk és a partner arculatának a fenntartása, továbbá az arcfenyégetés mérséklése. Ezzel szemben a parlamenti beszédek tipikusan arcromboló aktusokat tartalmazó beszédtevékenységek. Zimányi szerint (2008: 116) „a parlamenti kérdések és interpellációk, valamint a rájuk adott válaszok nem szorítkoznak a tényszerűsége, nem maradnak meg a semleges hangvételnél, hanem sokszor az érzelmekre kívánnak hatni”. A kérdések, válaszok és viszonzválaszok során a felszólalók a szembenálló fél megbántására, megsértésére, lejáratására törekednek, s igyekeznek az ellenfelet rossz színben feltüntetni (Zimányi 2008: 117). Azonban ez a személyeskedés és lejáratás nem csak, vagy nem elsősorban a tényleges ellenfélnek szól, hanem valójában a nagyközönség manipulálását szolgálja, hiszen az interpellációkat és az azonnali kérdéseket a közszolgálati televízió is közvetíti (i. m. 116). Az előző (3a, 3b) példákhoz visszatérve, így már nem is olyan meglepő, hogy a *vajon* diskurzusjelölő olyan szónoki kérdésekben is megjelenik, amelyekre nem várnak igazi választ a kérdezők. Vagyis a parlamenti beszédekben a diskurzusjelölők egy része a kompetitív stratégia szolgálatában áll, amikor nem a kételkedést és a kérdést, hanem az ellentétes értelmet jelöli.

5. Összegzés

Tanulmányomban az országgyűlési beszédekben megjelenő diskurzusjelölők közül a *vajon* elemet vizsgáltam, s bemutattam, hogy a használata kapcsolatba hozható a befolyással és az arcunkával. A *vajon* diskurzusjelölőként különféle beszélői attitűdöket jelezhet: bizonytalanságot, tünődést, illetve negatív vélekedést. Az országgyűlési felszólalások és interpellációk a verbálisan agresszív megnyilatkozások közé tartoznak, hiszen az ellenfél sértegetésére és a nagyközönség befolyásolására építenek. Az arcromboláshoz és az arcóváshoz a nyelvi elemek közül a felszólalók különböző diskurzusjelölőket is segítségül hívnak (Schirm 2009c), ugyanis ezek a beszélő attitűdjének a jelzésével képesek az arculat fenyegetettségét növelni vagy csökkenteni. A *vajon* manipulatív hatását az is mutatta, hogy a valódi választ váró kérdéseken kívül főként retorikai kérdésekben fordult elő, ahol a beszélő már a kérdés feltevésével sugallta a választ, és kifejezte az ellentétes álláspontját. A vizsgálat elméleti hozadéka pedig az, hogy rávilágított arra, hogy a politikai kommunikáció is vizsgálható új módszerekkel; hiszen a parlamenti beszédek diskurzusjelölői a beszélői attitűd kifejezése miatt még tudnak új információkkal szolgálni erről a kommunikációs szituációról.

Források

Országgyűlési Napló 2006 – http://www.parlament.hu/internet/plsql/internet_naplo

Irodalom

- Dér Cs. I. 2009. Mik is a diskurzusjelölők? In: Keszler B.–Tátrai Sz. (szerk.) *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 293–303.
- Foolen, A. 1996. Pragmatic particles. In: J. Verschueren et al. (eds.) *Handbook of Pragmatics*. Amsterdam / Philadelphia: Benjamins. 1–24.
- Fraser, B. 1999. What are discourse markers? *Journal of Pragmatics* 31. 931–952.
- Gyuris B. 2008. A diskurzus-partikulák formális vizsgálata felé. In: Kiefer F. (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan IV. A lexikon szerkezete*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 639–682.
- Jucker, A. H. 1993. The discourse marker *well*: A relevance-theoretical account. *Journal of Pragmatics* 19. 435–452.
- Schirm A. 2009a. Partikula és/vagy diskurzusjelölő? In: Keszler B.–Tátrai Sz. (szerk.) *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 304–311.
- Schirm A. 2009b. Adalékok a *vajon* kérdőszó történetéhez. Elhangzott: *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VI*. Szegedi Tudományegyetem. Szeged. 2009. október 14–15.
- Schirm A. 2009c. Diskurzusjelölők a parlamenti beszédekben. Elhangzott: *XI. Dunaújvárosi Nemzetközi Alkalmazott Nyelvészeti és Kommunikációs Konferencia*. Dunaújvárosi Főiskola. Dunaújváros. 2009. május 7–8. Megjelenés alatt.
- Szabó M. 2003. Diskurzuselemzés és politikatudomány. *Politikatudományi Szemle* 2003/3. szám. 41–58.
- Zimányi Á. 2008. A politikai-közéleti nyelv érzelmi színezete. In: Uő.: *Az agressziókutatásról interdiszciplináris keretben*. Eger: Liceum Kiadó. 114–122.